

Kollektív amnézia – válságok és emlékük*

Tamás Gábor

Kövér György:

A növekedés terhe. Krízisek – Csődök – Ciklusok

Osiris Kiadó, Budapest, 2018, p. 311.

ISBN 978 963 276 317 0

A 2008 óta eltelt tíz évben világszerte megnőtt a válság témája iránti érdeklődés mind a közgazdászok, mind a történészek körében. A gazdasági elméletek nem tudták előre jelezni a legújabb világgazdasági válság közeledtét, és a közgazdaság-tudományra alapozott intézkedéscsomagok számos esetben nem hozták meg a tőlük várt eredményt. A bírálók elkezdték az elméletek prediktív erejét és valóságban való érvényesülését kétségbe vonni, ugyanakkor egyre szélesebb körben vált elfogadottá az a nézet, hogy a piaci struktúrák, fogalmak és emberi viselkedésformák történeti elemzése hozzáadhat valamit az elméletek magyarázó erejéhez és gyakorlati alkalmazhatóságához. Kövér György pontosan ezt a célt tűzte ki maga elé frissen megjelent tanulmánykötetében. Sokan megfogalmazták, hogy a válságok története az amnézia és a félreértések története, a történész éppen a felejtés folyamatának és a krízisek emlékezetének feldolgozásával segíthet legtöbbet a jelen folyamatainak jobb megértésében. Nem feladata, hogy új recepteket kínáljon a kilábalásra, az azonban igen, hogy a jelenkori válságok tapasztalatait felhasználva újragondolja a régieket.

A szerző nem először foglalkozik a témával, már 1986-ban kismonográfiát publikált az 1873-as válságokról, később a dualizmuskori magyar államadóság története kapcsán a periodikusan visszatérő pénzügyi krízisekről írt, majd 2012 és 2017 között az MTA-ELTE Válságtörténeti Kutatócsoportjában, annak vezetőjeként a 19–20. századi válságok gazdaság-, társadalom- és mentalitástörténetét kutatta. Ennek, az éhínségtől az árvizeken és járványokon át a mezőgazdasági, ipari, pénzügyi és kereskedelmi válságokig tartó, igen széles spektrumot felölelő közös kutatásnak állít emléket a saját, válogatott – részben korábban publikált, részben erre az alkalomra írt – tanulmányait bemutató kötettel.

* A jelen kiadványban megjelenő írások a szerzők nézeteit tartalmazzák, ami nem feltétlenül egyezik a Magyar Nemzeti Bank hivatalos álláspontjával.

Tamás Gábor az IFUA Horváth & Partners Kft. vezető tanácsadója, az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója. E-mail: gabor.tamas@horvath-partners.com

A válogatás elve, a kötetet összetartó „cement”, elsősorban a 19. és részben a 20. század magyarországi válságainak makro- és mikro-perspektívából történő vizsgálata. A könyvben a bevezető, fogalomtörténeti kereteket kijelölő két tanulmányt hét, a szerző által léptékváltó válságtörténeteknek nevezett munka követi, majd ismét két, a válság érzékelését és emlékezetét bemutató tanulmány zárja le.

Az első rész két, eredetileg harminc év különbséggel megjelenő írást tartalmaz. Az újabb, 2015-ös tanulmány *Válságtörténet mint diszciplína?* címmel elsősorban a válság és a válságjelenségek fogalmának, eredetileg az orvosi szaknyelvből átvett szavainak kialakulását, a válságtörténet és válságelmélet nemzetközi (Max Wirth, Clément Juglar, Joseph Schumpeter) és hazai (Pólya Jakab, Surányi-Unger Tivadar) klasszikusainak megközelítését mutatja be. A régebbi munka a *Kondratyev-ciklus történetével* foglalkozik. Fő következtetése, hogy bár a hosszú gazdasági ciklusokat az idők során sokféleképpen értelmezték és írták le, kialakulásukra számos, többnyire monokauzális magyarázat született és születik napjainkban is, létezésük legalább a 18. század óta bizonyítottan látszik. Noha ezeket – szemben a rövidebb kereskedelmi ciklusokkal – az emberek közvetlenül nem képesek érzékelni, emlékezetük kitörölhetetlen, újra és újra felidéződik.

A léptékváltó válságtörténeteket egy a 19. századi létfenntartási- és pénzügyi válságokat és azok hullámzását: a rövid pénzügyi- és kereskedelmi ciklusokat (Juglar), a hosszú gazdasági hullámokat (Kondratyev) és az évszázados trendeket (Braudel szekuláris trendciklusai) bemutató makroszintű elemzés vezeti be (*Válság válság hátán*). Ezek metszéspontjában áll az 1873-as válság, amelynek súlyosságát az adta, hogy többféle (éhínség, kolera, pénzügyi-kereskedelmi és államháztartási) krízis kapcsolódott össze benne, mégis elsősorban azért lehetett az utókor számára a „Nagy Krach”, mert egy két évtizeden át tartó áresés követte egy hosszú ciklus leszálló ágaként. Az összekapcsolódó válságokkal foglalkozik az *Éhínségtől a tőzsdekrachig* című tanulmány is, kiemelve az 1840-es évek második és az 1870-es évek első felét. A kolera, az éhínségek és a pénzügyi válság együttes hatását a szerző források rendkívül széles körének felvonultatásával érzékelteti. Demográfiai adatok, ártrendek, ipari termelési indexek mellett csődstatisztika és korabeli visszaemlékezések támasztják alá a történelmi narratívát. Az 1863-as éhínség kapcsán a globális meteorológiai jelenségek perspektívájától a különböző szintű magyarországi hatóságok intézkedésein keresztül konkrét tiszaszlári lakosok személyes sorsáig vezeti el az olvasót a szerző az *Ínség a küszöbön* című írásában. Az országos, megyei és járási hatóságok fennmaradt adatgyűjtéseiből nemcsak a válságkezelés folyamatát ismerjük meg, de a történelmi források keletkezésének sajátos körülményeire, célosságára is felhívják a figyelmünket.

A *Kis Válság (1869) a Nagy Krach (1873) árnyékában* arra mutat rá, hogy az 1869-es válság történelmi megítélésére a négy évvel későbbi krízis nyomta rá a bélyegét: a szerzők többsége annak előzményeként tekintett rá, és azt emelte ki, hogy

a szereplők nem tanultak a hibákból. Annak ellenére él így a történelmi emlékezetben, hogy számos, az 1873-astól teljesen eltérő karakterisztikával rendelkezett: nem volt nemzetközi, csak az Osztrák-Magyar Monarchiát, azon belül is elsősorban Bécsét és Budapestet sújtotta. Magyarországon különösebb reálgazdasági hatása nem volt, és a vidéket alig érintette. A válság oka egyértelműen a korábbi évek alapítási láza és a túlzott tőzsdei spekuláció volt. A pénzügyi krízist a makroelemzés és a kortárs válságpercepciók mellett, mikroszinten Kohner I. I. magánbankár bukásának esetén keresztül ismerhetjük meg. A Nagy Krach utáni államháztartási konszolidáció kulisszatitkaiba enged betekintést az *Államháztartási válságtól az aranyjáradékig* című tanulmány. Széll Kálmán a képviselőház pénzügyi bizottságának előadójaként, majd a költségvetés helyreállítását célzó bizottság jegyzőjeként, végül 1875–1878 között mint pénzügyminiszter fontos szerepet játszott a válság előtti, alatti és utáni költségvetések elkészítésében. Az ő működéséhez kapcsolódó forrásokból ismerhetjük meg a pénzügyi kormányzat céljait és korlátozott mozgásterét, az adóssághozzájárulás kapcsán pedig azt, hogy a pénzpiacok a birodalom közjogi berendezkedésétől teljesen függetlenül, együttesen értékelték a két birodalom-felet.

Halmos Károllyal közös tanulmányában (*Pesti csődök*) a csődstatisztikák gazdaságtörténeti forrásértékére hívja fel a figyelmet a szerző, hangsúlyozva, hogy az adatok a gazdasági konjunktúra, a jogi szabályozás és a kultúra változásait egyszerre tükrözik. Az 1850-es évekre csak az osztrák csődstatisztika áll rendelkezésre, az 1860-as 70-es évekre a Pesti Városi Törvényszék (egyéni vagy iparendély alapján működő cégek) és a Budapesti Kereskedelmi és Váltótörvényszék (kereskedelmi jog alá tartozó cégek) mutatókönyvei, az 1880-as évektől pedig a cégjegyzékből törölt cégek hivatalos statisztikai adnak lehetőséget a kutatásra. A forrás értékeléséhez hozzátartozik, hogy a csődök számát jelentősen meghaladta a közvetlen felszámolásoké. Az adatokból a pénzügyi ciklusok némi időbeli csúszással rajzolódni ki, kiderül ugyanakkor, hogy az egyéni és a kereskedelmi vállalatok az átlagosnál válságérzékenyebbek voltak, és a 19. század második felében a cégek hozzávetőlegesen 40 százaléka 30 éven belül megszűnt. *Egy pesti evangélikus nagykereskedő csődje* a címe és témája a válságtörténeteket lezáró munkának, noha ugyan Frölich Frigyes 1865-ben csődvédelmet kért, végül kiegyezett hitelezőivel. Frölich pályájának és bukásának két eltérő értékelését adja a kortárs Lónyay Menyhért és a 20. századi történész Bácskai Vera. Előbbi szerint egyrészt csak zsidó maradhat talpon a pesti kereskedők között, másrészt Frölichnek maradnia kellett volna annál, amihez ért, utóbbi szerint a pesti kereskedő családok második generációját apjukénál erősebb vállalkozói mentalitás és nagyobb rugalmasság jellemezte. A család és a cég történetének részletes felvázolása után a csődeljárás és az abban feltárt vagyon- és adósságmérlegek elemzéséből a szerző azt a következtetést vonja le, hogy Frölich bukása kifejezetten „interkonfessionális” volt, a kárvallottak között minden jelentősebb felekezet képviseltette magát, és a vasútépítés területére való „túlterjeszkedés”

sem tekinthető egyértelműen a csőd okának. Lehet, hogy Frölich csak rosszkor volt rossz helyen.

A válságreceptiókat bemutató fejezet első tanulmánya *Növekedés és hanyatlás az Osztrák-Magyar Monarchia történelmi emlékezetében* címet viseli és előbb a korabeli szereplők, majd a historizáló nemzetgazdák és statisztikusok szemével, végül a történészek múltkonstrukcióin keresztül mutatja be a dualista időszak gazdasági hullámzásának emlékezetét. Konklúziója, hogy a kortárs tudósok visszatekintései nem mentesek a személyes tapasztalatok és a korabeli diskurzusok hatásaitól, a történészek utólagos konstrukcióinak ugyancsak megvannak a maguk hullámai, modelljeik koruk aktuális megközelítéseit, koncepcióit hordozzák. A kortársak pedig még csak nem is érzékelik a hosszabb távú jelenségeket, az ő percepciójuk az egykori jelen eseményeihez kötődik. Egy ilyen kortárs percepció a kötet *Agónia vagy feltámadás?* címet viselő zárótanulmánya, amely a 20. századi „pesti tőzsde Napóleonjának”, Krausz Simonnak 1929-es, – még a nagy válság kirobbanását megelőző – bukását és a bukott Krausz 1931–1934-ben írt naplójegyzeteit elemzi. Az írásból megismerhetjük a sokak által pénzügyi zseninek, mások által „svindler hazardőrnek” tartott Krausz sértett világvilágát, amelyben éppoly mereven vállalnak el a Krausz által pozitívan, illetve negatívan megítélt embercsoportok fekete és fehér figurái, mint amilyen feketén és fehéren látták őt kortársai.

Kövér György könyvében a válságokat gazdaság-, társadalom és mentalitástörténeti szempontból akarta elemezni, és a tanulmánykötet ennek a célnak tökéletesen meg is felel. Mind a kötet szerkezete, mind az egyes tanulmányok ezt a megközelítést tükrözik. A gazdaságtörténeti makroelemzés, a lokális hatások és a krízisek egyéni megélése a legtöbb tanulmányban jól kiegészíti egymást, nemcsak érthetőbbé, de az olvasó számára élvezetesebbé is teszi a történelmi érvelést. A szerző módszertani sokoldalúsága és a rendkívül sokféle, eltérő forrás használata kifejezetten változatos és olvashatóvá teszi a művet, amelyben a közérthetően megjelenített meteorológiai, demográfiai és gazdaságstatisztikai adatsorok sokszor egy-egy tanulmányon belül is jól megférnek a biográfiai, a historiográfiai és mentalitástörténeti részekkel. A *növekedés terhe* cím valószínűleg arra a megközelítésre utal, hogy a válságokat mindig az őket megelőző fellendülés szüli, amelyben nemcsak – a Sós Nóra alkotása alapján készült – roppant találó borítóképen látható buborékok fújódnak nagyra, hanem alatta a korábbi válságok tanulságait is hajlamosak vagyunk elfelejteni.